

Význam vegetačných prvkov v historickom vývoji pohrebných miest v Európe a na Slovensku

D. Halajová: Significance of Vegetation in Historical Development of Burial Places in Europe and Slovakia. Život. Prostr., Vol. 43, No. 5, p. 261 – 264, 2009.

Vegetation of burial places and tombs had earlier mainly symbolic significance in Slovakia and has identified a location of tomb. Later the significance of vegetation has been increasing mainly as a composition element that depended on the type of burial place, it means from architectural, to park and forest cemetery. The recent design of burial places tends to increase a proportion of greenery that connects all its functions and rediscover a greenery symbolism. Therefore we have to search the inspiration for recent design of burial places in burial customs and tomb arrangements of our grandfathers and inspire with simplicity, humility a symbolism of cemeteries. The tree as an original identification of tomb would become a fundamental composition element of recent cemetery design in Slovakia. Slovakia has optimal condition for creation of landscape cemeteries. This approach enables use of trees and shrubs in various forms (soliter tree, clusters of trees, balks, orchards and forests) and also inspiring with character of surroundings landscape.

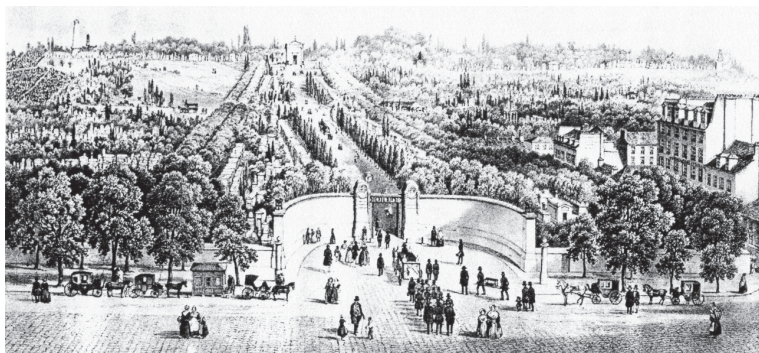
Cintoríny, ako plochy s vyhradenou funkciou, sú často významné z hľadiska sídelnej vegetácie. Podiel zelene pohrebných miest a jej kvalita však v posledných desaťročiach výrazne klesá. Hlavným dôvodom je neúmerné zahusťovanie cintorínov hrobmi na úkor plôch vegetačných prvkov. Sadovnícke kompozície sa redukujú na aleje popri hlavných komunikáciách. Vegetáciu hrobových polí tvoria často nežiaduce individuálne výsadby drevín, tak z hľadiska kompozičného, ako aj druhového zloženia. Kvalita drevín, definovaná ich sadovníckou hodnotou a zdravotným stavom, je poznačená nízkou intenzitou a odbornosťou údržby v kombinácii s nevhodnými podmienkami na ich rast. Na starších pohrebných miestach je problémom nedostatok vhodných plôch na náhradné výsadby starých alejových stromov. Neživé materiály vytlačili z hrobov nízku a stredne vysokú vegetáciu, ktorá by v zornom poli návštevníka mohla byť jednotiacim kompozičným prvkom. Vzhľad hrobových polí je ovplyvnený individuálnym vkusom, nejednotnosťou materiálov a tvarov náhrobkov, nedodržovaním rozmerov hrobov a ich nevhodnými výsadbami.

Pri návrhoch nových pohrebných miest sa hľadajú rôzne riešenia, ktoré by odstránili, alebo zmiernili súčasné problémy súvisiace s ich sadovnícko-architektonic-

kou kompozíciou, technickým vybavením, ale aj s optimalizáciou ich prevádzky a údržby. Návrh pohrebných miest, ako objektov sakrálnej architektúry, vyžaduje originálny autorský zámer. Inšpiráciu pri navrhovaní by malo byť aj poznanie histórie a špecifik kultúry pochovávaní vo svete i na Slovensku vrátane poznatkov o význame vegetačných prvkov v pohrebnom rituáli. Len na základe poznania domácich tradícií a odlišností vývoja v okolitých krajinách môžu vzniknúť diela späté s našou krajinou, históriou a tradíciami, rešpektujúce aj moderné, vyššie nároky na ich tvorbu.

História pochovávaní na Slovensku

Juhozápadné Slovensko bolo už v 8. storočí osídlené prevažne ľuďmi, ktorí svojich mŕtvych nespáľovali, ale pochovávali, čo bolo v celej Európe prejavom christianizácie. Slovania označovali hroby spociatku iba niekoľkými hrubými kameňmi, balvanmi, tzv. žiaľníkmi, predovšetkým pri hlave a nohách. Hroby boli usporiadané v nepravidelných skupinách a radoch. Pochovaní boli väčšinou orientovaní hlavou na západ a nohami na východ, aby sa pri zmŕtvychvstaní pozerali na východ, čo súviselo s kultom Slnka. Vkladanie milodarov do

Cintorín Pére Lachaise v Paríži koncipoval architekt A. T. Brongniart v duchu myšlienok J. J. Rousseaua ako elýzium. Zvltnú krajinu pretvoril na park, v ktorom uplatnil cyprusy, topole a smútočné vrby. Cintorín sa stal veľmi obľúbeným a žiadaným miestom na pochovávanie, a tak sa z pôvodnej parkovej úpravy s hrobmi umiestnenými ďaleko od seba pod stromami stalo kamenné mesto. Foto: D. Halajová, 2008

hrobov a zapaľovanie ohňov nad nimi, symbolické rozbíjanie nádob, viera vo vampírov a slávnostný kar dokladajú prežívajúce pohanské zvyky (Kol., 1990).

K charakteristickým prostrediam života starých Slovanov patrili lesnaté oblasti, preto v ich pohrebnom rituáli zohrával významnú úlohu kult stromu. Les, a v ňom predovšetkým strom poskytoval i útulok, preto tam aj pochovávali svojich najbližších (Bednárik, 1972).

Stromy ako sídla duší sa vysádzali pri hroboch a tvorili jeden z najstarších pomníkov. Nejde tu len o kult stromov, ale skôr o kult duší na strome, ktorý bol symbolom hrobu. Tento zvyk nepatrí iba Slovákom a Slovanom, stretávame sa s ním už u Rimanov, Keltov a Švédov, čo poukazuje na ich starobylosť. Strom alebo krik patrí nesporne medzi najstaršie pomníky, či už na

cintorínoch, alebo na hrobových miestach mimo neho (Bednárik, 1972).

Kult stromu pretrval v pohrebnom rituáli aj v podobe vetvičiek kladených do hrobu, napríklad z liesky, ktorá mala ochrannú moc. Pri plotoch cintorínov a na hroboch sa sadila baza čierna. Chránila dom a dobytok od blesku a sadila sa na ochranu všade tam, odkiaľ číhalo na ľudí nebezpečenstvo. Stromček sa nosil aj v pohrebnom sprievode za truhlou a sadil sa na hrob ako sprostredkovateľ medzi človekom a nadprirodzenými bytosťami.

S rozširovaním kresťanstva pohanské zvyky zanikli. Koncom 11. storočia sa začalo pochovávať pri kostoloch, čo pretrvalo až do 14. storočia. V tomto type pohrebných miest sa zezeň pre veľký nedostatok miest často obmedzovala na solitér alebo dvojicu stromov pri centrálnom kríži. Sortiment drevín pochádzal z okolitej prírody. V 16. storočí bola prvý raz nastolená požiadavka, aby sa cintoríny zriaďovali mimo obcí a miest. Najpravdepodobnejšie to súviselo s rozvojom miest, ale až od začiatku 19. storočia sa prísne dbalo na to, aby sa cintoríny zriaďovali mimo sídel a zakázalo sa pochovávať pri kostoloch.

Na Slovensku všetky zmeny v spôsoboch pochovávaní prebiehali pomalšie, najmä v odľahlejších oblastiach. Tak ako po nástupe kresťanstva ešte napr. dlho pretrvávalo žiarové pochovávanie, až do 17. storočia sa vyskytovalo (najmä na Horehroní) pochovávanie na rôznych miestach v chotároch mimo cintorína (v lesoch a na poliach).

Keďže Slovensko je krajinou s prevažujúcim vidieckym typom osídlenia, treba si všimnúť špecifiká tvorby práve týchto pohrebných miest. Bohaté pohrebné zvykoslovie, mnoho foriem a materiálov náhrobkov, symbolika ich výzdoby a náhrobníková poézia, to všetko svedčí o tom, akú veľkú pozornosť venovali naši predkovia všetkému, čo súviselo so smrťou, pochovávaním a starostlivosťou o miesto posledného odpočinku. Ľudové náhrobníky, jedinečné pre každý región kombináciou rôznych foriem a materiálov, späté s okolitou prírodou a ich tvorcami, boli odrazom tradícií, vierovyznania a sociálneho postavenia vidieckeho obyvateľstva.

Vývoj väčších mestských cintorínov na Slovensku je podrobne známy najmä z histórie mesta Bratislava, ktoré svojou veľkosťou a multikultúrnosťou dalo priestor na vznik väčšieho počtu cintorínov – katolíckych, evanjelických a židovských. Tak ako všade inde, aj tu vznikla

v 18. storočí požiadavka na pochovávanie mimo mesta. Magistrát vydal r. 1742 zákaz ďalšieho pochovávaní na vnútromestských cintorínoch. Veľkým pokrokom bolo zriadenie Cintorína sv. Ondreja r. 1784. Evanjelický Cintorín pri Kozej bráne pochádza z r. 1783, blumentálske cintoríny z r. 1784, Cintorín sv. Mikuláša z 80. rokov 18. storočia vznikol medzi vinicami. Vývoj v Európe, najmä v oblasti parkových a lesných cintorínov, sa na území Slovenska neodrazil. Ustálil sa tu architektonický monumentálny typ pohrebných miest, kde sa vegetačné prvky uplatňovali len vo forme alejí popri komunikáciách, obvodovej zelene a solitérnych výsadiach drevín.

Vzhľad pohrebných miest výrazne ovplyvnil až nový spôsob pochovávaní – kremácia. Prvé krematórium na území bývalého Rakúska-Uhorska bolo postavené už r. 1916 v Liberci. Na Slovensku nastal rozvoj kremácie až po 2. svetovej vojne. A práve prvý urnový háj v Bratislave-Lamači sa považuje za výnimočný príklad krajinársko-architektonickej tvorby pietnych miest.

História a súčasná tvorba pohrebných miest v Európe

Súčasnú európsku tvorbu pohrebných miest treba chápať v súvislosti s vývojom cintorínskej kultúry, a to najmä od jej rozmachu v dobe osvietenstva, keď bolo z hygienických dôvodov zrušené pochovávanie pri kostoloch (1765, Paríž). Nové cintoríny boli navrhované napr. ako tzv. elyzejské (*elyzium* – sídlo blažených, raj) polia (Père Lachaise, Paríž, 1804) alebo monumentálny cintorín (Monparnasse, Paríž, 1801). Duch doby vyžadoval, aby cintorín okrem plnenia jeho základného účelu – pochovávaní, návštevníka aj vzdelával a morálne pozdvihoval. Zodpovedala tomu aj voľba rastlín, vysádzali sa tam lípy, platany, tuje, tisy a pagaštan konský ako symboly večnosti a pomínutelnosti. Z kríkov a kvetov boli obľúbené napr. brečtan, zimozelen a ruže. Všetky symbolizovali nepretržitú lásku a večnú spomienku. Pod vplyvom anglického parkového umenia, ale aj nemeckého romantizmu prinieslo 19. storočie záľubu v krajinárskom stvárnení plôch cintorínov. Filozoficko-etické predstavy smrti ako spánku sa naplňovali v sentimentálnom alebo radostnom duchu a viedli k zriaďovaniu pohrebných miest ako krajinárskych záhrad a lesných cintorínov (Jöckle, 2000). V Európe

Historický Ondrejský cintorín v centre Bratislavy sa po revitalizácii využíva ako park. Foto: D. Halajová, 2001

Cordesova studnička na prvom parkovom cintoríne v Hamburgu-Ohlsdorfe, venovaná jeho zakladateľovi, je jednou z mnohých romantických stavieb v parkovej úprave cintorína. Foto: D. Halajová, 2007

sa z melancholickej záhrady vyvinul parkovo upravený cintorín, kde sa prechádzka a zotavenie mestského návštevníka spájalo so zážitkom prírody (Jöckle, 2000). Príkladom je cintorín v Hamburgu-Ohlsdorfe, ktorý vznikol v r. 1897 – 1913 na rozlohe 400 ha ako prírodný park s oblými líniami cestičiek, zvlneným terénom a vodnými prvkami, do ktorého boli zakomponované hrobové polia. Na svetovej výstave r. 1900 bol tento najväčší cintorín sveta vyznamenaný ako vzorová zá-

Cintorín v novej obytnej štvrti Riem v Mníchove je príkladom súčasnej minimalistickej sepulkralnej architektúry. Foto: D. Halajová, 2009

hradná architektúra. Okolo r. 1900 vzniklo v Nemecku reformné hnutie vyzývajúce k jednoduchosti estetického stvárnenia, obzvlášť pri tvorbe náhrobkov, ktoré majú vyjadrovať dôstojnosť smrti. Týmto kritériám vyhovoval lesný cintorín v Mníchove (1907), ktorý vznikol ako prvý v existujúcom poraste lesa. Smrť sa chápala ako osudová pominuteľnosť v rámci prírodných zákonov a les ako „prírodná kaplnka“ alebo „dom Boží“. Atmosféra skutočnej piety sa tu dosiahla aj jednoduchosťou náhrobkov, vzorom boli židovské cintoríny. Priaznivé podmienky vzniku a rozvoja lesných cintorínov boli v 19. storočí aj vo Švédsku. Najznámejší z nich je cintorín v Enskede pri Štokholme vybudovaný v r. 1915 – 1940 podľa návrhu architektov Gunnara Asplunda a Sigurda Lewerentza, ktorí zavrhlí tradičné európske architektonické poňatie cintorínov ako miest mŕtvych a vrátili sa k severským krajinárskym tradíciám a spätosti s prírodou a krajinou (Etlin, 1984).

Modernú tvorbu pohrebných miest v Európe (od 2. pol. 20. storočia) charakterizuje niekoľko smerov. Talianske „mestá mŕtvych“, vychádzajúce z monumentálnych architektonických pohrebných miest, sú založené na prísnej geometrii a stavbách (cintorín sv. Catalda v Modene, cintorín v Parabite, hrobka rodiny Brion). Zo severských tradícií lesných cintorínov vychádza súčasný tzv. krajinársky cintorín využívajúci prírodné danosti lokality. V Nemecku možno sledovať vývoj parkových cintorínov od romantickej podoby Ohlsdorfu až po dnešné minimalistické riešenia (Riem). Vo svete sa celkovo smeruje k čoraz väčšiemu podielu zelene, teda k parkovým, ale najmä lesným, krajinárskym typom cintorínov. K takým patrí aj cintorín v Novom Meste – Srebrnice v Slovinsku otvorený v r. 2000, ktorý nápad-

ne pripomína najznámejší lesný cintorín v Štokholme (Ogrin, 2002).

Vegetácia pohrebných miest mala spočiatku najmä význam symbolický a označovala miesto hrobu. Až neskôr stúpala význam zelene aj ako kompozičného prvku, a to v závislosti od typu cintorína – od architektonického cez parkový až po lesný. Súčasné riešenia pohrebných miest smerujú k čoraz väčšiemu plošnému podielu vegetačných prvkov a spájajú všetky ich významy: ekologický kompozičný, a znovu objavujú aj ich symboliku. Treba však pochopiť rozdielnosť historického vývoja pochovávaní a vzniku „cintorínskej kultúry“ vo svete a na Slovensku, čo môže zabrániť vnášaniu cudzorodých prvkov do našej tvorby, napríklad bohatých kvetinových výsadiel hrobov typických pre parkové cintoríny v Nemecku.

Inšpirácie pre súčasnú tvorbu pohrebných miest treba hľadať v pohrebných zvyklostiach a úpravách hrobov našich predkov, inšpirovať sa jednoduchosťou, pokorou a symbolikou. Strom – najstaršie označenie hrobu – by sa mal znova stať základným kompozičným prvkom pri ich tvorbe. Na Slovensku by sa mala uprednostňovať tvorba krajinárskych cintorínov, kde možno dreviny a kroviny využiť v rôznych formách inšpirujúc sa charakterom okolitej krajiny. Spevnené plochy hrobov môžu nahradiť lúky a jednoduché náhrobky pokorne vyjadrovať lásku a úctu k svojim zosnulým.

Príspevok bol spracovaný vďaka finančnej podpore grantových projektov KEGA 3/6192/08, VEGA 1/4406/07 a VEGA 1/4411/07.

Literatúra

- Bednárik, R.: Cintoríny na Slovensku. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972, 308 s.
- Etlin, R. A.: The Architecture of Death. Cambridge : The MIT Press, 1984, 429 p. ISBN 0-262-05027-7
- Jöckle, C.: Memento mori: Historie pohřbívání a uctívání mŕtvých. Praha : Balios, 2000, 160 s. ISBN 80-242-0101-9
- Kol.: Etnografický atlas Slovenska. Bratislava : VEDA, 1990, 124 s. ISBN 80-224-0075-0
- Ogrin, D.: Waldfriedhof in Slowenien. Garten + Landschaft, 2002, No. 1, p. 27 – 29.

Ing. Denisa Halajová, PhD., Katedra záhradnej a krajinnej architektúry Fakulty záhradníctva a krajinného inžinierstva Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre, Tulipánová 7, 949 01 Nitra
denisa.halajova@uniag.sk